

ВІРИТИ В УКРАЇНУ

*Зі спадщини
ГРАФА МИХАЙЛА ТИШКЕВИЧА*

Видавництво "Друкарські куншти"
Львів 2009

ББК 86.377г
УДК 271.4(477)-9
В 52

Опрацювання та упорядкування:

Андреа де Карло (Італія)
Беата Шарота (Польща)
Магдалена Ткачик (Польща)
Володимир Василенко (Україна, Польща)
Яна Василенко (Україна)

ISBN 966-7379-61-2

© Львівський музей історії релігій, 2009
© Володимир Василенко (опрацювання, переднє слово, стаття), 2009

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Шановний Читачу!

У Твоїх руках препринт опублікованої 90 років тому в Італії франкомовної брошури про духовно-релігійне буття України – “L’Ukraine et l’union religieuse avec Rome par un catholique latin” (“Україна і релігійна унія з Римом у сприйнятті латино-католика”).

Докладніше кажучи, це публікація про істотні у конфесійному розвитку нашого краю його зв’язки з Апостольською Столицею – зв’язки, показані в єдності минулого й актуального на тодішній день часу, а головне, оптимістично спроектовані в майбутнє, тобто у нинішню епоху.

Автором її був неординарний суспільний діяч, митець і меценат, політик і дипломат, граф Михайло Тишкевич (1857-1930), у чиєму родоводі, відтак і долі, нероздільно переплелось литовське, українське та польське генеалогічне коріння. У буремні роки Першої світової війни, становлення України доби УНР і ЗУНР він без вагань став на оборону нашої незалежності й соборності.

На жаль, розвиток країни пішов тоді іншим шляхом. Побоювання щодо такого вибору також прозоро вгадуються у написаному графом. Що ж... Вони таки справилися. І то не тільки для народу, котрий він кохав понад усе та в міру своїх можливостей з ентузіазмом працював на його благополуччя і добро, а й для нього самого. На довгі десятиліття і ім’я цього подвижника української справи, і розпорошена по всіх усюдах Європи його напрочуд різнорідна спадщина канули в пустку забуття. Та й у теперішньому сприйнятті (навіть

ДОРОГА ДО АПОСТОЛЬСЬКОЇ СТОЛИЦІ

(гр. Михайло Тишкевич
про зв'язки України з Ватиканом)

Визвольні ідеї та національні рухи, які охопили народи Східної Європи після 1917 р., становлять вихідний пункт, щоб зрозуміти характерні для країн цієї частини нашого континенту заплутані події бунти, де зв'язок між національністю та релігійністю зміцнився настільки, що остання стала чи не ключовим чинником патріотизму.

Аж ніяк не випадково, що граф Михайло Тишкевич (1857-1930) у своїй написаній по-французьки апології "L'Ukraine et l'union religieuse avec Rome par un catholique latin" – "Україна і релігійна унія з Римом очима латинського католика", говорячи про релігійне життя від самого започаткування східної Церкви аж до подій 1918 року, наголошує: "Унія ніколи не відігравала роль колонізаційного елемента, скоріш уже навпаки, – була продуктом патріотизму русинів [українців]"¹. Тим самим Тишкевич висловлює переконання, що уніати віддавна були частиною руської душі. Власне кажучи нова Українська держава, зведена значною мірою на фундамент уніатського віровизнання, могла гордитися спільною державною релігією, яка позитивно відрізнялася від польського та вселенського католицизму, а також від російської православної Церкви. Характерно, що католицька віра в Польщі й православна в Росії мовби перебували на протилежних духовних полюсах, незважаючи на своє спільне походження. У Російській імперії, як відомо, побутувало щире переконання, що католик – це передусім поляк, тобто – ворог. Окрім православних-росіян та поляків-католиків, існувало ще одне релігійне крило, а саме: закорінені у Східній Слов'янщині уніати греко-католики. Тим-то не можна говорити про одну релігію в цьому регіоні Європи, радше про віру, забарвлену національними рисами польськими, литовськими, латвійськими, українськими, білоруськими, німецькими, грузинськими, вірменськими. Хіба що з одним міцнішим акцентом, саме польським, активізованим після виборення поляками незалежності у 1918 році.

При народженні української державності все більше здобувала цінна уніатська Церква, перед тим практично дощенту знищена царством. У перші десятиліття ХХ сторіччя Львівський митрополит Андрей Шептицький розпочав процес її відбудови. Тишкевич описує це такими словами:

"Навколо знаменитої особистості, котру саме Провидіння послало уніатській Церкві і руському народові, маю на увазі митрополита Шептицького, почали формуватися нові групи. Українське питання видається тісно пов'язаним з питанням Унії. Зневажений і вигнаний поляками і росіянами єпископ виражав прагнення власні та усіх уніатських і православних українців"².

Після повернення із сибірського заслання А.Шептицький намагався знову оселитися на пограниччі українських і білоруських земель і пропагувати католицизм з уніатським акцентом³. Греко-католики відбули повагу в середовищі русинів [українців], позаяк, на відміну від римо-католиків, не були вороже настроєні до російського менталітету, отже, могли створювати і таки створювали релігійно-політичний мікроміс для мирного співіснування етнічного конгломерату царської імперії. Разом з тим, вдаючись до прозелітизму, російський уряд робив усе можливе, аби ліквідувати уніатську Церкву на українських землях, де вона прижилася й добре функціонувала, в тому числі й у східних польських районах. Незважаючи на все, вціліло кілька епархій, які врятувалися, значною мірою завдяки тому, що діяли на окраїнах, у залюдненій українцями Галичині та у Прикарпатті⁴.

М.Тишкевич слушно вказував на загрозу російського панування над католицизмом східноєвропейських народів. Росія розпочала війну проти національно-релігійних. Політика царату успішно блокувала розвиток католицизму вже самим примусом перебування у тому самому віровизнанні. Коли б, скажімо, росіянин захотів стати католиком, то обов'язково мусив би вступити до латинської Церкви: тим самим вважалось, що зміна релігії означає відмову бути "цивільним" росіянином, при загальноновизнаній думці щодо синонімічності католицизму й колонізму⁵.

Піпа Бенедикт XV прагнув подолати російську перевагу у Східній Європі та обмежити можновладство Росії, незалежно від пануючого

у ній ладу⁶. Ось чому зречення від престолу Миколи II 15 березня 1917 року, потужний вир революційних подій пробудили у Ватикані не лише живі емоції, а й цілком зрозумілі сподівання на духовні переміни в Росії:

“Відтоді сталися надзвичайні події, які висунули на перший план згадані раніше питання, особливо ж ті, що стосуються незалежності України і майбуття Унії у цьому чудовому краї, котрий революція звільнила від московського ярма. Проблеми надзвичайної ваги для Рима!”⁷

Бенедикт XV та Апостольська Столиця вдалися до справжніх політичних заходів. У хід пішли дипломатичні інструменти⁸, адже для традиційної практики Ватикану політика водночас була як захистом оборони, так і можливістю експансії католицизму. Ясна річ, що йшлося не про матеріальні або світські цінності, швидше про використання сприятливої ситуації для ширення католицького культу і згуртованого навколо нього релігійного життя. Головними чинниками понтифікату Бенедикта XV були мирні релігійні намагання поєднання народів. Папу у його починаннях підтримувало гроно дипломатів і співробітників Державного секретаріату: П'єтро Гаспаррі, Федеріко Тедескіні, Бонавентура Черетті, Євгеніо Пачеллі (папський нунцій в Берліні), Луїджі Мальоне (у Берні), Теодоро Вальфре де Бонзо (у Відні), Акілле Ратті (нунцій у Варшаві). Тишкевич так висловлювався про понтифіка:

“На щастя для Костелу – його Зверхник стоїть на висоті величнього виклику, що з'являється перед ним. Щораз тим виразніше бачимо Бенедикта XV послідовника і спадкоємця найбільших Пап, особливо ж Лева XII”⁹.

З одного боку, існувала реальна у своїй непередбачуваності небезпека Росії, з другого ж – була “мучениця” Польща, що прагнула повернутися на землі тодішнього заходу Росії. Перед поділами землі належали до Польщі. У ті часи й була викута сакраментальна вербальна формула “Gente Ruthenus, natione Polonus”, згідно з якою земля русинів [українців] була польською власністю. Однак така ідея викликала обурення литовців, білорусів та українців, котрі не хотіли підпорядковуватися Варшаві, бо боролися за власну незалежність¹⁰. Водночас поляки наштовхнулися на опір греко-католицької Галичини та Уніатської

Церкви, відродженої під час понтифікату Бенедикта XV, який не тільки не осуджував “Церкви розділів”, а скоріше симпатизував їм і православним народам. Конфронтація між польськими та українськими католиками була болісною, оскільки доходило до різкого зіткнення між національністю і націоналізмом¹¹. Правдою є те, що Ватикан віддавна підтримував від народів прокламування вимог щодо власної духовно-релігійної незалежності. Українці, литовці, вірмени, грузини і, звісно ж, поляки натискали на Апостольську Столицю, аби якимсь чином вона підтримала їхні визвольні прагнення¹². Тишкевич писав про це так:

“У жовтні 1918 року Папа публічно побажав, «щоби були визнані права кожного народу, навіть не католиків, підпорядкованих перед очима Росії, вирішувати свою долю, розвиватися та обирати дорогу на власний розсуд». Зверхник католицького Костелу дав нам загальні висновки, що надихають нас радістю, подивом і більшою надією щодо майбутнього Унії в країні Св. Володимира”¹³.

Державний секретаріат, однак, мав багато сумнівів відносно цих національних питань. Не йшлося здебільш про сам факт підтримки національних змагань, радше про встановлення нових кордонів, про найбільшій спосіб виконання влади, про долю католиків у нових суверенних утвореннях і т. п.

Коротко кажучи, нова політика породжувала багато нових проблем, розв'язання яких потребувало часу¹⁴. У загальному ж Апостольська Столиця стримано визнавала виникнення нових геополітичних утворень Східної Європи, чекаючи доки якась із великих держав не визначиться в цьому питанні. Саме таку думку висловив Гаспаррі у датованому 19-м травня 1920 року листі до Тишкевича, в той час голови української делегації на мирній конференції у Парижі¹⁵. І ще один немаловажний аспект. Апостольська Столиця вчинилася непослідовною в стосунку до Польщі: коли б вона, з одного боку, підтримувала експансію Польщі на східні терени, щоб у перспективі охопити впливами найбільшу кількість adeptів католицизму в російській діаспорі, то, з іншого боку, така експансія аж ніяк не вирішувала питання умиротворення всього регіону. Обидва завдання ніяк не могли взаємопоєднуватися, позаяк об'єднана спільна Польща могла виникнути лише збройним шляхом.

Одним із розв'язань мав бути запропонований Пілсудським проєкт – утворення Федерації польсько-литовсько-українських штатів, де б Польща відігравала ключову роль та водночас була би гарантом збереження католицизму – домінуючої в цьому об'єднанні релігії. Таку ідею в 1919-1920 рр. підтримував не тільки Пілсудський, а й Ватикан¹⁶. З того моменту Апостольська Столиця неодноразово брала участь у заспокоєнні націоналістичних прагнень поляків. Разом з тим неважко зрозуміти, що намагання втілити в життя цю ідею аж ніяк не були корисними ані для російського народу, ані для посталої Української Народної Республіки. І там, і тут головним чином завдяки прозелітизму поляків панувала нехоть до католицизму і латинського обряду.

Власне тому М.Тишкевич писав:

“Офіційна російська православна Церква – той політичний департамент, який для першої-ліпшої ж секти квапливо покидають справжні релігійні душі, сьогодні занепадає, та, може статися, перестане існувати в дні повоєнного післязавтра. Навіть якщо б інтелектуали звернулися до латинського Костелу, це малоправдоподібно у випадку русинів [українців], котрі вбачають в латинізації засіб полонізації. Не можна навіть допускати думку, що народ, для якого ритуал – це щось більше, ніж догма, прагнув би ритуал латинський аніж уніатський. Всупереч волі польських політиків, там, де йдеться про інтереси Костелу, Рим вмітиме піднятися над місцевими інтересами”¹⁷.

Тож в одному з листів до Гаспаррі у травні 1919 року Тишкевич підкреслював: “...дії польського кліру в Україні і на Галичині цілкомовито політичні, військові, відтак ворожі нашій державі і нашому народові”. Вказуючи на безперспективність такого стану справ, був він однозначно проти “трактування католицизму як інструменту полонізації, що тим самим блокує будь-який безпосередній вплив католицького Костелу в Україні”¹⁸.

Про зростаюче зацікавлення Ватикану справою України свідчить чимало фактів. Так, у переддень жовтневого перевороту 1917 року Столиця Петра декларувала в Києві рішучу підтримку справі автономії та незалежності цього краю. Варто ще згадати датоване 16-м червня 1919 р. послання Гаспаррі до глави Директорії, гетьман

Гимона Петлюри, в якому Ватикан висловлював свою солідарність у шкганні майбуття вільної України¹⁹.

Однак бурхливий вир пізніших політичних й військових подій в Україні призвів до сум'яття в самому Римі. Важко було розібратися в повоєнних геополітичних реаліях, передусім: в існуванні двох Україн – невеликої галицької України та перебуваючої під російськими впливами значно більшої східної України. І хоча українці намагалися їх об'єднати в єдиний державний організм, то сама ця спроба відбулася в ватиканських колах певне занепокоєння. Водночас за жодних обставин не ставилося під сумнів право українського народу на свободні прагнення, намагання самому вирішувати свою долю.

Бенедикт XV у квітні 1919 року прийняв у себе графа Михайла Тишкевича, який, будучи посланником Петлюри, невтомно переміщався між Версалем і Римом, намагаючись знайти на Заході підтримку українського питання²⁰. Аудієнції сприяло не лише те, що Тишкевич був головою офіційної дипломатичної місії України при Папі, а й те, що Папикані, адже тут свою немаловажну роль відіграло його реноме відомого в європейських колах польського аристократа.

Цьому передувала така подія. Згаданий раніше дипломат Гаспаррі 26 березня 1919 року висвітлив нунцієві Мальоне думку Апостольської Столиці щодо української місії у Римі з проханням, аби Папа довів до відома графові Тишкевичу (останній тоді перебував у Швейцарії) ось що:

“Святу Столицю поінформовано, що український уряд має намір направити делегацію до Рима, щоб віддати почесні біля стіп Святійшого Папи, а також, що сподівається визнання Ним молоді країни та розраховує на розвиток дипломатичних стосунків зі Святою Столицею. Ця делегація складатиметься з графа Михайла Тишкевича, міністра П'єрри Карманського і секретаря, його ексцеленції Юрика, рутенського князя, і коли б Апостольська Столиця дала дозвіл, делегація залишилась би в Римі для створення постійного посольства при Ватикані.

Свята Столиця з великою сатисфакцією сприйняла прагнення українського уряду до збереження стабільних зносин з Ватиканом”²¹.

Після здобуття незалежності Центральна Рада проголосила у 1918 році створення Української Народної Республіки, що надзви-

чайно зацікавило Апостольську Столицю. І коли через рік Тишкевич приймав Бенедикт XV, то прозвучало багато питань з цього приводу. Сам Тишкевич твердив, що Папа прийняв його гостинно і з ентузіазмом розмовляв про справи української незалежності. Під час цієї розмови понтифік досить стримано прореагував на проєкт Пілсудського щодо можливої конфедерації Польщі і України. При цьому гідно згадував про підтримку Ратті такої політичної візії. При цьому важливо не забувати, що Папа на той час не мав ще виробленого погляду на ці питання. Існувало цілковито реальне протиріччя між федералістичною концепцією Пілсудського і тим, що, на думку Ватикану, католикам все ж таки краще було би розселитися по всій Україні, аніж опинитися компактно згромадженими в одній Польщі посталій на своїх окраїнах, іншими словами кажучи, поширеній на схід. Тишкевич зняв сумніви в цьому питанні, говорячи Папі, що польсько-українська федерація була би "похороном" католицької віри. У своїй апології він навів слова Бенедикта XV, який підтримував вільнолюбні поривання уярмлених народів:

"Ми спокійні з цього приводу. Бенедикт XV більше, ніж інші, обстоює права народів, твердячи: «Народи не вимруть. Принижувати та поневолювані, вони звільняються з нав'язаного їм ярма, працюючи на свою свободу й передаючи з покоління в покоління цю сумну спадщину ненависті та прагнення помсти. Чому ж тоді вже зараз уповні не усвідомлювати прав і слухних прагнень народів?»"²²

Інтерес Рима до України проявився також у тому, що 1919 року Джованні Дженоккі – місіонер з багатим мандрівничим минулим і широкими світоглядними горизонтами був призначений представником Ватикану в Україні. Проте з різних причин на цьому поприщі йому вдалося зробити не так уже й багато.

Поляки противились його прибуттю в Галичину, вважаючи її терени польською, а не українською землею. Відтак Дженоккі не мав іншого виходу як поїхати на східну Україну, яка традиційно перебувала під сильними російськими впливами. Зрештою, польсько-більшовицька війна весною і влітку 1920 року закінчилася визнанням за росіянами тієї частини краю, що віддавна була під їхньою владою, та підтвердженням польської влади у Галичині. Тож далі через воєнні дії апос-

тольський делегат був змушений спостерігати перебіг подій з Відня, від моменту його відкликання до Рима (1921 р.). Лише через два роки, коли змінилася політична ситуація, а місія його була продовжена новим Папою Пієм XI, він зміг з'явитися в Галичині.

Сперечатися таки годі, – релігійні почуття стали патріотичним елементом, що порізнив поляків і українців, але нерідко траплялося й так, що справжня віра переходила на дальший план, будучи компонентом надзавдання – здобуття незалежності. М. Тишкевич писав про це так: "Релігійна революція України з підтримкою або без підтримки Унії залежатиме від позиції Рима", тлумачачи при цьому: "маємо шукати, що Унія сама по собі не є ще релігійним ідеалом нашого народу, знеохоченого зрусифікованим православ'ям та сполонізованим католицизмом. Між повним атеїзмом і національною Церквою, якою могла стати уніатська Церква, інтелектуали, можливо з патріотичних почуттів, висловилися за ту останню [...]"²³.

Михайло Тишкевич ані на йоту не сумнівався в тому, що свобода і цивілізаційний поступ України були в минулому та будуть у майбутньому пов'язані союзом із Заходом, зокрема – з Римом і Парижем, хоча б, на його думку: "кров мучеників скріпила Унію України з Римом та Європою, Схід із Заходом, разом з її вірою, цивілізацією і свободою"²⁴.

Андреа ДЕ КАРЛО

(Університет Саленто, Лечче, Італія)

Переклала *Яна ВАСИЛЕНКО*

(Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна)

¹ M. Tyszkiewicz. L'Ukraine et l'union religieuse avec Rome par un catholique latin Grottaferrata. – 1919. – С. 6.

² Там само. – С. 9.

- ³ R. Morozzo della Rocca. *Le Nazioni non muoiono. Russia rivoluzionaria Polonia indipendente e Santa Sede.* – Bologna 1992. – С. 17.
- ⁴ Там само. – С. 27.
- ⁵ Там само. – С. 18.
- ⁶ Там само. – с. 248.
- ⁷ М. Tyszkiewicz. Цит. пр. – С. 10.
- ⁸ R. Morozzo della Rocca. Цит. пр. – С. 245.
- ⁹ М. Tyszkiewicz. Цит. пр. – С. 10.
- ¹⁰ R. Morozzo della Rocca. Цит. пр. – С. 16.
- ¹¹ Там само. – С. 19-20.
- ¹² Там само. – С. 251.
- ¹³ М. Tyszkiewicz. Цит. пр. – С. 14-15.
- ¹⁴ R. Morozzo della Rocca. Цит. пр. – С. 253.
- ¹⁵ ASS. – Rp. – b. 484.
- ¹⁶ R. Morozzo della Rocca. Цит. пр. – С. 254-255.
- ¹⁷ М. Tyszkiewicz. Цит. пр. – С. 10.
- ¹⁸ Цит. за: R. Morozzo della Rocca. Цит. пр. – С. 225.
- ¹⁹ Там само. – С. 256.
- ²⁰ Там само. – С. 256-257.
- ²¹ Цит. за: Там само.
- ²² М. Tyszkiewicz. Цит. пр. – С. 14.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само. – С. 7.

ВІТЧИЗНА ЯК ІМПЕРАТИВ БУТТЯ

Я служу Україні, вільній і незалежній,
якої волю вибороли нам
під час революції наші краці її сини
і яку боронити до останньої хвилини життя
є моїм обов'язком.
Михайло ТИШКЕВИЧ

Ім'я цього заслуженого для країни громадського діяча й дипломата польсько-українського порубіжжя з певністю належить у нас до добре знаних і то навіть у середовищі професійних істориків. По-перше щось говорити про обізнаність пересічних громадян...¹

Тим не менше про нього все частіше згадують; нехай поки що в інформаційному плану статтях², фрагментах присвячених його добі досліджень³ або ж у ювілейних урочистостях⁴.

Однак це вже позитив, ще один приклад хоча і сповільненої, але тим не менше обнадійливо поступової реанімації історичної пам'яті народу, для якого він самовіддано працював усі свої літа.

Прикметність такого повернення у тому, що його ім'я пов'язане з епохою відродження Української держави (1919-1920 рр.), відтак історією самого життя приходить до нас в часи не менш трудного встановлення власної державності на переломі ХХ-ХХІ сторіч.

Через обмаль достеменних фактів його життя⁵, а ще через недостатність здебільш написаного і виданого ним за кордоном і то часом за все у формі малотиражних прокламацій, знання наші поки що фрагментарні, далекі від тієї повноти, на чий підставі можна й хотіло було би виносити головні оцінки. Таке завдання ще чекає на уважливого дослідника.

Щопри всьому маємо обнадійливі зрушення, свідченням чого є наявність у Львівському музеї історії релігії ця книжечка.

* * *